

MAX BLECHER: A MITTELEUROPEAN LITERARY EXPERIMENT

Lăcrămioara Berechet

Prof. PhD., „Ovidius” University of Constanța

Abstract: The study engages in the reading of Max Blecher's novels from the point of view of the literary experiment, exemplified, in Central Europe, by the "Viennese diary". We are interested in the relation text-to-world, possible world-to-text, the fictional spaces of the manifested world, called by the author "Immediate Irreality", the literary topoi of the refusal of reality and the refuge in a controlled delirium by means of paranoia critique, the identity crisis, the issue of authenticity in the context of the Mitteleuropean cultural-literary model.

Keywords: Max Blecher, Mitteleuropa, literary experiment, authenticity, Viennese diary.

Deși se descrie circumscris unui spațiu geografic inconstant, spiritul literaturii central-europene transcende frontierele acestui areal, precizându-și în mod evident un spațiu literar, legitimat prin textele care-i cartografiază un ethos. Conform cu Timothy Garton Ash¹ și Jacques le Rider² mitteleuropa este un concept identitar, care se manifestă într-un context cu geografie variabilă, precizând distincția între o Europă bizantină, greco-ortodoxă și o Europă catolic-protestantă. Pe de altă parte, Vladimir Tismăneanu (Agora, 1990, nr.1) include în tradiția Europei Centrale, alături de civilizația Berlinului și de experimentele literare și culturale ale Pragăi, ale Vienei, ale Budapestei, ale Rotterdamului și pe cele ale Bucureștiului. Și, dacă îl amintim pe Eugen Ionescu, acesta afirma că formația sa intelectuală se înstălează spațiului mental al mijlocului european. Urmărind cercetarea mai recentă, Michael Heim,³ Tony Judt,⁴ Jacques le Rider, Virgil Nemoianu⁵ susțin că Mitteleuropa se definește ca o zonă pluralistă și multiculturală, un spațiu tampon între Germania și Rusia, păstrând peste timp, identitar, idealul intimist de tip Biedermeier. Areal al marilor agonii, dar și al efervescentei intelectuale, al marilor anxietăți, dar și al exaltărilor, Mitteleuropa asociază o literatură considerată adesea ex-centrică, în opinia lui Milan Kundera⁶ imposibil de înțeles, fără a face recurs la memoria sa traumatizată.

Conform opiniei lui Virgil Nemoianu se prelungește în spațiul creațiilor literare până în secolul al-XX-lea, cum nu se întâmplă în literatura vest europeană, ca referință identitară, *Sturm-und-Drang*-ul, la pachet cu filozofiile idealiste, cu teoriile herderiene și cu tipologiile goetheene. Pe de o parte dadaismul, expresionismul, experimente literare care înnoiesc definitiv gândirea literară, pe de altă parte armonie, cumpătare, concepte determinate de morfologia spațială a plaiului, idealizarea micului orașel fixat într-o metaforă atemporală, respingerea cu ostilitate a civilizației tehnice. În cadrul aceleiași “geografii literare”⁷,

¹Timothy Gorton Ash, *Mitteleuropa*, N.Y., 1987.

²Jacques le Rider, *Mitteleuropa*, PUF, Paris, 1994.

³Michael Heim, *Un Babel fericit*, Editura Polirom, Iași, 1999.

⁴Tony Judt, *Europa iluziilor*, Editura Polirom, Iași, 2000.

⁵Virgil Nemoianu, *Mitteleuropa cosmopolitismul austriac și conceptul de stat-națiune*, în *Europa centrală, Nevroze, dileme, utopii*, Editura Polirom, Iași, 1997.

⁶Milan Kundera, *Tragedia Europei Centrale*, în *Europa centrală, Nevroze, dileme, utopii*, Editura Polirom, Iași, 1997.

p. 221 și urm.

⁷ Cornel Ungureanu, op. cit.

emblematici pentru Europa Centrală, Tristan Tzara, Urmuz, Eugen Ionescu experimentează avangarda și reușesc să impună canonului occidental straniețea literaturii lor. În aceeași perioadă, expresionismul și grupul de la Gândirea reactualizează o sensibilitate post-romantică, sondând structurile psihologiei abisale și supralicitând caracterul etnic al ortodoxiei. Și în ansamblul aceluiași tablou, sămănătorismul și poporanismul își revendică imaginile cumpătării, impun romanul istoric, reafirmă conștiința națională, identifică dimensiunea mitico-mistică a istoriei astfel încât la granița dintre literatura slav-ortodoxă și cea occidentală apar conviețuiri pașnice.

În acest univers cultural apar experimentele literare ce abandonează realul, în favoarea refugiului într-un delir controlat, cum se întâmplă la Bruno Schulz și Kafka, iar la noi, în literatura lui Max Blecher (1909-1938).⁸ Scriitorul experimentalist⁹ este interesat de relația text- lume, text- lumi posibile, de spațiile ficționale din irealitatea lumii fenomenale, sau de lumea visului treaz. Delirul analizat critic sau lumea viscerelor, materia vie ori lumea propriului sânge, metamorfoza unui trup în descompunere situează opera lui Max Blecher în postmodernitate. Textele sale, *Întâmplări în irealitatea imediată* (1935), *Inimi cicatrizate*, (1936), *Vizuina luminată*, jurnalul de sanatoriu apărut postum (1971), construiesc discursul pe tema realității refuzate, în favoarea refugiului într-un delir controlat prin metoda paranoii critice și prin tehnica visului treaz. Tema de fond rămâne criza identității, problematica autenticității experimentată de Blecher, fixând relația directă trup-text. Tânărul autor anticipa conceptul *existenței* al generației optzeciste regăsit în proza lui Mircea Cărtărescu (*Visul*), Simona Popescu (*Exuvii*) și Gheorghe Crăciun (*Frumoasa fără corp*).

Naratorul la persoana întâi, o instanță narativă înstrăinată de obiectul contemplării, descrie lucid, cu o detașare terifiantă, metamorfoza fantastică a propriului trup aflat într-o teribilă deteriorare din pricina unei boli incurabile. Rătăcirea dedalică în propriul sânge transformă scrierea într-un act viu, la fel cum, în *Cuvânt împotriva mașinii de scris*, Mircea Cărtărescu identifica în actul de producere al textului literar o sursă de suferință, asemănătoare unei eviscerări. Pe de altă parte, discursul reconstituie mecanismele lucid declanșate de paranoia critică: “Când privesc mult timp un punct fix pe perete mi se întâmplă câteodată să nu mai știu cine sunt și unde mă aflu. Simt atunci lipsa identității mele de departe ca și cum aș fi devenit o clipă, o persoană cu totul străină. Acest personaj abstract și persoana mea reală îmi dispută convingerea cu forțe egale. (...) identitatea mea se regăsește ca în acele vederi stereoscopice unde cele două imagini se separă uneori din eroare și numai când operatorul le pune la punct, suprapunându-le dau deodată iluzia reliefului”.¹⁰

Instanța narativă proiectează în text o poetică a rătăcirii prin spațiile dedalice ale propriului sânge, personajul experimentând angoasa izolării totale de lumea din afară. Poetica spațiilor închise, a locuințelor antropomorfe circumscrie în text topologii bisemice: mormânt-leagăn, mormânt-cameră nupțială. Intrarea în aceste spații permite refacerea la nivel simbolic a eului ideal nescindat, ajutând la depășirea stadiului schizoid al ființei. Se instituie starea de gol-plin, constientizarea vidului, a stării de vacuum. Situația limită în care se află personajul lui Max Blecher, suferința fizică, moartea iminentă, generează saltul în ordinea existenței sale, îl ajută să trăiască dincolo de stereotipii, de clișee, de iluziile „irealității imediate”. Ar putea fi o experiență religioasă, însă este mai mult un drum către sine, realizat printr-o analiză stoică, într-o perfectă stare de neclintire interioară.

Halucinant, datorită refuzului implacabil al realității, demersul cunoașterii este subiectiv și irațional. Experiențe intime, inefabile, călătoria în propriul sânge, experiența fotografiei, moartea, experimentate suprarealiste, visul controlat de veghe, singurul autentic,

⁸ *Întâmplări în irealitatea imediată* (1935), *Inimi cicatrizate*, (1936), *Vizuina luminată*, jurnalul de sanatoriu apărut postum (1971).

⁹ Marin Mincu, *Avangarda literară românească*, Editura Minerva, București, 1983.

¹⁰ Max Blecher, *Întâmpări în irealitatea imediată*, Editura Princeps, Iași, 2006, p.145.

sunt forme de comunicare cu lumea subconștientului: “Când stau după amiaza în grădina, în soare și închid ochii, când sunt singur și închid ochii și strâng pleoapele, regăsesc întotdeauna aceeași întunecime nesigură, aceeași cavernă intimă și cunoscută, aceeași vizuină calduță și iluminată de pete și imagini neclare, care este interiorul trupului meu, conținutul <<persoanei>> mele de dincoace de piele”¹¹ “În jurul meu a revenit viața pe care o voi trăi până la visul următor. Amintiri și dureri prezente atârnă greu în mine și eu vreau să le rezist, să nu cad în somnul lor, de unde nu mă voi întoarce poate niciodată... Cine mă va trezi?”¹² Într-o scrisoare către Sașa Pană scriitorul definea idealul scrisului său ca experiment suprarealist în linia lui Salvador Dali, năzuind să transcrie atentiv demența esențială și lucidă a delirului halucinatoriu, perfect lizibil, o sfâșiere durereroasă a *existenței*, în termenii postmodernității: ”Tot ce auzeam, tot ce se petrecea alături se cufunda într-o amețală și o nedumerire intensă: știam valoarea fiecărui cuvânt și înțelegeam ce-mi spunea infirmiera(...) dar totul rămânea descusut și inconsistent, fiecare cuvânt detașat de celălalt(...) îmi lipsea legătura lor vitală, firul acela care să-mi dea senzația că totul e încheșat și că eu trăiesc ceea ce se petrece în jurul meu”.¹³

Ca și Kafka, Max Blecher scrie jurnalul visului treaz, nu este preocupat de viața sa, nu consemnează nici măcar avaturile bolii, în maniera proustiană: “Este, cred, același lucru a trăi sau a visa o întâmplare (...) Dacă aș vrea de exemplu să definesc în mod precis în ce lume scriu aceste rânduri mi-ar fi imposibil(...) poate că ar trebui să mă îndoiesc de realitatea acestor fapte și să le consider visate.”¹⁴ Transcriptorul acestor stări trăiește în priză directă ilogismul cotidianului, pe care îl percepe ca pe o o lume fantastică: ”în ce constă atunci importanța unei clipe în momentul când e încă prezentă?(...) ce sens are dansa?(...) însemnătatea unei clipe? Dați-mi voie să râd. Clipele vieții noastre au însemnătatea cenușii care se cerne.”¹⁵ Ieșirea din sine este de asemenea tema poetică a simbolistului Rimbaud: “car je est un autre”. Accesul la celălalt, la eul profund, la nivelulul unei conștiințe superioare, identificată ca stare de vacuum, golire de propriul ego, stare de iluminare revelată în “vizuina” trupului exorcizat de suferință. Naratorul notează momentele favorabile, în care pătrunde în realitatea sinelui. Notația este rece, detașată, lucidă. Educarea atenției induce privirea conștientă, cale de acces către “vizuina luminată”: ” și astfel trăim toate zilele vieții în neantul acesta sensibil cu contracțiuni dureroase și neînțelegeri definitive. În vidul acesta creăm sentimente care sunt parcele de vid și care nu există decât în spațiul nostru imaterial interior și în vidul acesta credem că trăim în lume, în timp ce el absoarbe totul, pentru totdeauna”.

Tema călătoriei fantastice în propriul sânge are atributele unui exercițiu spiritual, descinderea în “cavernele propriului trup” în materia vie, rămâne un subiect epic unic, până la Blecher în literatura română: “În clipa când scriu, pe mici canale obscure, în râulețe vii, șerpuitoare, prin întunecate cavități săpate în carne, cu un mic gălgâit ritmat de puls se revarsă în noaptea trupului, circulând printre cărnuri, nervi și oase, sângele meu (...)este sângele pur, lumea ființelor de artere și a corpurilor fibroase, este lumea pe care nu mi-o imaginez, ci care există așa cum o văd sub pielea oamenilor și a tuturor animalelor. În clipa când scriu și când mă gândesc la dansa.”¹⁶ Considerat singurul kafkian al literaturii române¹⁷, critica a surprins tensiunea discursului epic ce reiese din forța angajată în actul evadării din real, cu orice preț, inclusiv cu prețul demenței asumate.

¹¹ Max Blecher, *Vizuina luminată*, Editura Cartea Românească, București, 1971, p. 69.

¹² Max Blecher, *Întâmpări în irealitatea imediată*, Editura Princeps, Iași, 2006, p. 224.

¹³ Max blecher, *Vizuina luminată*, Editura Cartea Românească, București, 1971, p. 141.

¹⁴ Idem.

¹⁵ Ibid. p. 15.

¹⁶ Max Blecher, *Vizuina luminată*, Editura Cartea Românească, București, 1971, p. 69.

¹⁷ Ion Negoïtescu, *Istoria literaturii române*, Editura Minerva, București. 1991.

Romanul jurnal al lui Max Blecher se detașează de formula lui Gerard Genette,¹⁸ a unui epitext privat, nu reprezintă nici textul care înlocuiește lipsa de inspirație a scriitorului creator, ci se apropie de formula reconstituită de Jacques le Rider¹⁹ în cazul lui Arthur Schnitzler sau Robert Musil, la care ficțiunea controlează scriitura diaristă, din neputința diaristului de a-și trăi propriul timp ca pe unul istoric. Tematic, jurnalul se înscrie în perioada de aur a modernității vieneze, conform teoriei aceluiași autor, criza identității fiind o constantă în lumile reprezentate artistic.²⁰ Căutarea antrenează în jurnalul mitteleuropean un discurs aproape mistic, din care Dumnezeu este absent.

Jumătate de veac mai târziu, Mircea Cărtărescu va prelungi lecția blecheriană a visului treaz, *textul-vis* se scrie acum prin controlul semiotic asupra simbolului oniric, prin ceea ce Pontalis numește *sfâșierea țesăturii*, recuperând *eul ideal*, nescindat prin oglindirea în celălalt²¹. Reiterant, motivul oglinzii, întotdeauna acoperite, sugerează, cel puțin în *Visul*, respingerea actului specular, un refuz al stadiului oglinzii, o retragere într-o fantasmă compensatorie, acolo unde chipul matern și chipul patern se suprapun, într-o ființă diadică, mult căutată. Scriptorul se retrage prin vis în spațiul fantasmelor și recuperează *eul ideal*, iar textul devine o acoperitoare de oglinzi, o textilă. Pentru Max Blecher visul este reușit numai dacă acoperă totul, realitatea: ” În jurul meu a revenit viața pe care o voi retrăi până la visul următor. Amintiri și dureri prezente atârână greu în mine și eu vreau să le rezist, să nu cad în somnul lor, de unde nu mă voi întoarce, poate, niciodată... Cine mă va trezi?”²²

Eul narant nu stagnează în repetițiile cotidianului, nu are plăcerea narcisiacă de a-și reflecta eul, dimpotrivă, se goleşte de orice formă egotică. Nu suferă de patimile eului. Dublul său fotografic, descoperit din întâmplare într-o vitrină îi creează senzația separării de sine, o scindare lacaniană a eului ideal în fragmente imperfecte de identități conjuncturale, care înspăimântă: ”Întâlnirea aceasta bruscă cu mine însumi, imobilizat într-o atitudine fixă, acolo, la marginea bălciului, avu asupra mea un efect deprimant(...) Într-o clipă avui senzația de a nu exista decât pe fotografie. Inversarea aceasta de poziții mintale mi se întâmpla adesea în cele diferite împrejurări.”²³ Cel mai aproape de teoriile despre jurnal pare a fi Max Blecher de percepția scriiturii diariste ca index explicativ al unui sine care se scrie și devine text²⁴. Existența se convertește în scriitură, scriitura în existență. Nici identitatea evreiască nu se distinge din paginile romanelor sale, prin semnele apartenenței la o cultură superioară, sau prin accentele endogame ale reflexelor sioniste, dar nici prin complexele unei vinovății ancestrale convertite în religiozități menite să salveze sufletul căzut.

Dacă ar fi să reconstituim un loc comun al romanelor lui Blecher cu literatura vieneză, conformă descrierii realizate de Jacques le Rider, atunci am opta pentru tema morții, de influență barocă. Egon Schiele, portretele lui Gustav Klimt mort sau portretul soției pe patul de moarte ori la Oskar Kokoschka *Autoportret pe patul de moarte* sau la Durer, *Portretul artistului bolnav*, sunt modele perfecte care surprind o obsesivă nevoie de a immortaliza trecerea de la aparențele irealității imediate. Expresionismul lui Van Gogh care își realizează portretul ca mutilare, se înscrie în aceeași serie tematică. Romanele sale sunt autoportrete ale artistului înaintea mării treceri, de parcă nu viața ci prezența morții în trupul bolnav ar trebui immortalizată, ca și cum, în mod halucinant și-ar dori să prindă chipul celei ce este interzisă

¹⁸ Gerard Genette, *Palimpsestes*, Seuil, Paris, 1981, 1987.

¹⁹ Jacques le Rider, *Jurnale intime vieneze*, Editura Polirom, Iași, 2001.

²⁰ Printre temele fundamentale ale acestei perioade Jacques le Rider notează: interculturalitatea creativă, mitul habsburgic, problematica naționalismului, individualismul neangajării, cele două figuri ale modernității, femeia și evreul, criza culturală și criza propriei identități.

²¹ Jacques Lacan, *Ecrits*, Editions du Seuil, Paris, 1966.

²² Max Blecher, *Vizuirea luminată*, Editura Cartea Românească, București, 1971, p.123.

²³ Op. cit. p. 176.

²⁴ Roland Barthes, *Oeuvres complètes*, vol. III, Paris, 1995, cap. Délibération.

vederii unui muritor, după ce trupul a fost golit de toate iluziile vieții: ”tot ce facem, tot ce gândim dispare în aer definitiv, pentru totdeauna. În aer dispar toate acțiunile noastre fără urme, ridic mâna și în urma traiectului parcurs aerul s-a refăcut imediat și e tot așa de limpede și de indiferent ca și cum nimic n-ar fi trecut printr-însul”²⁵ Expresivitatea discursului se regăsește în forța cu care scriitorul distruge imaginea desfigurată a trupului, descoperit ca univers al unor lumi nebănuite, ireale prin absurditatea inconstanței: ”Într-o astfel de lume oamenii n-ar mai fi fost niște excrescențe multicolore și cărnose, pline de organe complicate și putrescibile, ci niște goluri pure, plutind ca niște bule de aer prin apă, prin materia caldă și moale a universului plin.”²⁶

Max Blecher aparține generației lui Camil Petrescu, Anton Hoban, Mircea Eliade, scriitori care problematizează diferit autenticitatea, deschizând dialogul literaturii române interbelice cu modele culturale literare diferite: vest european, oriental, central-european, literatura română, în perioada interbelică, gestionând armonios dialogul culturilor care o influențează. Aflată în căutarea propriei identități, se deschide față de mai multe centre culturale-literare, ignorând cu emancipare granițele impuse artificial prin argumente de autoritate sau prin exerciții de putere. Permisivitatea sa în raport cu vecinătatea ”celuilalt”, aflat la Vest sau la Est, adaptarea propriilor tipare de cultură la paradigmele unor centre de urgență culturală, desemnează o atitudine ”globalistă” și rostuirea unei culturi de sinteză. Ceea ce rezultă este *un sine social complex*, conform cu teoriile lui Richard Jenkins²⁷ și Anthony Giddens²⁸, *un sine cu multe fațete*, reflectând complexitatea procesului cultural de constituire, care implică un spectru larg de ”alții”, și de situații externe. Acest sine complex este întotdeauna un sine unitar, nu un colaj de părți heterogene, însă un sine nesigur, deoarece dialogul cu ”ceilalți” nu poate fi întotdeauna previzibil și nici manipulabil.²⁹ Astfel, policentrismul marginii reflectă schimbările inerente ale centrelor, pe care istoria le consemnează în dinamica sa. Identitatea multiplă a culturii de margine, sinele său complex reflectă în dimensiunile modeste holograma lumilor posibile care s-au succedat august în centrul puterii.

Cultura de margine fărâmițează canonul, cum observa Harold Bloom, fragmentează lumea, desființează regulile, accentuează dez-ordinea, relativizează centrul, deschide paradigmele experimentelor literare, așa cum se întâmplă și cu opera lui Max Blecher, un autor preluat de scriitorii momentului literar '80, receptat creativ de critica literară mai nouă³⁰ precum și de experimentul cinematografic, dacă ne referim la ecranizarea foarte premiată de critica de film a operei lui Max Blecher, realizată de regizorul Radu Jude, *Inimi cicatrizate*. Se pare că, după ce încheie tragedia marilor imperii, marginea își deschide propria condiție, retrăgându-se securizant și compensativ în nostalgia aceluia utopic nicăieri. La margini timpul cunoaște un altfel de odihnă. Aici policentrismul îmbogățește fericit Turnul Babel, atunci când ”celălalt” încetează să fie privit ca ”străin”, ci ca o formă glorioasă a spiritului unei culturi, reintegrate în unitate. Mircea Eliade numea această margine un spațiu punte, alții îl numesc un spațiu de interferență ori un spațiu al sintezelor rânduitoare.

²⁵ Max Blecher, *Viziuna luminată*, Eitura Cartea Românească, București, 1971 P.112.

²⁶ Max Blecher, op.cit. p.168.

²⁷ Jenkins, Richard, *Identitatea socială*, București, Editura Univers, 2000.

²⁸ Giddens Anthony, *Consecințele modernității*, București, Editura Univers, 2000.

²⁹ Giddens Anthony, op. cit p. p.71.

³⁰ Anca Chiorean, *Patru dimensiuni reale în irealitatea imediată. Eseu despre stratigrafia imaginarului blecherian*, Cluj-Napoca, Editura Avalon, 2015, Doris Mironescu, *Viața lui M. Blecher. Împotriva biografiei*, Iași, Editura Timpul, 2011, Florin Corneliu Popovici, *Max Blecher și retorica autenticității*, București, Institutul de Istorie și Teorie Literară "G. Călinescu", 2009, Gabriela Glăvan, *M. Blecher - maestrul și umbra. O paradigmă în devenire în Viraj în ireal. Modernități particulare în literatura română interbelică*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2014

BIBLIOGRAPHY

- Ash, Timothy Gorton, *Mittleuropa*, N.Y., 1987.
- Barthes, Roland, *Oeuvres complètes*, vol. III, Paris, 1995.
- Blecher, Max, *Întâmplări în irealitatea imediată*, Editura Princeps, Iași, 2006
- Blecher, Max, *Vizuina luminată*, Editura Cartea Românească, București, 1971,p.69.
- Blecher,Max *Vizuina luminată*, Eitura Cartea Românească, București, 1971 P.112.
- Chiorean, Anca, *Patru dimensiuni reale în irealitatea imediată. Eseu despre stratigrafia imaginarului blecherian*, Cluj-Napoca, Editura Avalon, 2015.
- Genette, Gerard, *Palimpsestes*, Seuil,Paris, 1981,1987.
- Giddens Anthony, *Consecințele modernității*, București,Editura Univers, 2000.
- Glăvan, Gabriela, *M. Blecher - maestrul și umbra. O paradigmă în devenire în Viraj în ireal. Modernități particulare în literatura română interbelică*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2014
- Heim,Michael, *Un Babel fericit*, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Jenkins, Richard, *Identitatea socială*, București,Editura Univers, 2000.
- Judt, Tony,*Europa iluziilor*, Editura Polirom, Iași, 2000.
- Kundera, Milan, *Tragedia Europei Centrale*, în *Europa centrală, Nevroze, dileme, utopii*,Editura Polirom, Iași, 1997.
- Lacan, Jacques, *Ecrits*, Editions du Seuil, Paris, 1966.
- Le Rider, Jacques, *Mittleuropa*, PUF, Paris, 1994.
- Le Rider,Jacques, *Jurnale intime vieneze*, Editura Polirom,Iași, 2001.
- Mironescu, Doris, *Viața lui M. Blecher. Împotriva biografiei*, Iași, Editura Timpul, 2011
- Nemoianu, Virgil,*Cazul ethosului central-european*, în *Europa centrală, Nevroze, dileme, utopii*,Editura Polirom, Iași, 1997.
- Nemoianu, Virgil, *Mittleuropa cosmopolitismul austriac și conceptul de stat-națiune*, în *Europa centrală, Nevroze, dileme, utopii*,Editura Polirom, Iași, 1997.